

Ярослав КАЛАКУРА (Київ)

УКРАЇНСЬКА АРХЕОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Один з основоположників вчення про наукові традиції угорський вчений Т. Кун блискуче довів, що традиції не гальмують нагромадження знань, а навпаки – виступають необхідною умовою їх прискореного набуття, осучаснення та оновлення, вони організують наукове співтовариство, забезпечують спадкоємність і наступність наукових шкіл, породжують атмосферу творчості та інновацій. Дослідження традицій науки, будь-якої галузі знань, зокрема української археографії, належить до важливих і актуальних завдань наукового пізнання. Це зумовлено тим, що пізнання традицій (від латин. *tradition* – передача, успадкування) дає змогу осмислити історіософську схему процесу нагромадження, збереження і передачі від покоління до покоління наукових знань, узагальнення досвіду і практики наукового пізнання, інтегрування всіх структурних одиниць науково-дослідної справи у часових і просторових вимірах у цілісність, а також виявити провідні тенденції і закономірності розвитку науки, кожної її галузі.

Носіями української археографічної традиції виступають, з одного боку, самі археографи, а з другого – українська археографія як спеціальна галузь історичної науки і навчальна дисципліна, як археографічно-видавнича практика, тісно пов'язана з історичним джерелознавством, архівознавством, документознавством, філологією та іншими науками. Ця традиція постає як передача не механічної сукупності певних ознак, рис, а певної їх системи, що надає українській археографії самобутності, пізнавальності, вирізняє її з-поміж інших національних археографій.

Актуальність означеної проблеми зумовлюється кількома чинниками, зокрема: а) в сучасних умовах помітно зріс суспільний інтерес до історії української національної археографії, її зародження і розвитку, дедалі активніше розгортають свою діяльність Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, академічна Археографічна комісія, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ ім. Тараса Шевченка та кафедри інших вишів, здійснюючи підготовку і виховання нової генерації українських археографів. Це в свою чергу диктує необхідність поглибленого з'ясування сутності української археографії, виявлення ролі її традицій, які, спираючись на надбання попередників, закладають надійне підґрунтя для подальшого розвитку; б) наукове пізнання української археографічної традиції дозволяє повніше досягнути

процес зародження, становлення і розвитку української археографії на тлі європейського археографічного поля, виявити його особливості в межах Австро-Угорської та Російської імперій, у рамках яких працювали українські археографи, започатковуючи видання пам'яток української минувшини і виробляючи принципи археографічної практики; в) вивчення української археографічної традиції сприяє поглибленому аналізу археографічного досвіду, з'ясуванню його значення для сучасності, зокрема для діяльності Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, для Археографічної комісії НАН України, для підготовки і виховання нового покоління українських археографів.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб з'ясувати сутність української історіографічної традиції, її основні ознаки і етапи зародження та збагачення у процесі творчого засвоєння й застосування вітчизняних і зарубіжних археографічних знань і практик, формування організаційних осередків і створення видавничої бази археографії, опрацювання наукових засад відбору, дослідження історичних пам'яток, вироблення принципів їх публікації, а також підготовки фахових археографів.

У процесі реалізації поставленої мети автор максимально спирався на загальнотеоретичні дослідження традицій у науці¹, враховував напрацювання попередників з даної проблеми², доробок О. І. Журби³, Г. В. Папакіна⁴, продовжуючи паралельно власні студії у цій царині⁵.

¹ *Зідорук С. І., Ситнік В. П.* Наукові традиції в Україні у контексті сучасних тенденцій розвитку науки // *Стратегічні пріоритети*. – 2009. – № 2. – С. 95–101.

² *Ісаєвич Я. Д.* Українська археографія в XVII–XVIII ст. // *Історичні джерела та їх використання*. – К., 1964. – Вип. 1; *Яковлев С. О.* Українська радянська археографія. – К., 1965; *Сохань П. С.* Поновлюючи традиції вітчизняної археографії // *Вісник АН УРСР*. – 1990. – 37. – С. 66–68; *Боряк Г. В.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995; *Хмарський В. М.* З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський. – Одеса, 1998; *Козлов В. П.* Теоретические основы археографии с позиций современности // *Отечественные архивы*. – 2001. – № 1; *Архівознавство: Підручн. / За ред. Я. Калакури, І. Матяш*. – К., 2002; *Нариси історії архівної справи в Україні*. – К., 2002; *Українська архівна енциклопедія*. – К., 2008; *Заяць А. Є.* Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібн. – Зошит 1: Археографія. – Львів, 2010. – 120 с.; *Павлова О. Г., Пікалов В. Г.* Археографічна діяльність вчених історичного факультету Харківського університету у другій половині ХХ ст. // *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна*. – 2012. – Вип. 45. – С. 239–259; та ін.

³ *Журба О. І.* Київська археографічна комісія. 1843–1921: Нарис історії та діяльності. – К., 1993; *його ж.* Становлення української історіографії: люди, ідеї, інституції. – Дніпропетровськ, 2003.

⁴ *Папакін Г. В.* Традиції Київської археографічної комісії у діяльності Архівної комісії Укрцентрархіву // *Матеріали наукової конференції*. – К., 1997. – С. 123–136; *його ж.* Теоретичні питання української археографії у діяльності Археографічної комісії ЦАУ УСРР // *Студії з архівної справи та документознавства*. – 1998. – Т. 3. – С. 72–73.

⁵ *Калакура Я. С.* Українське історичне джерелознавство: традиції та сучасність // *Константи*. – 1996. – № 2. – С. 31–34; *його ж.* Національні історико-архівні традиції як чинник українського державотворення. 1917–1921 рр. // *Архівна та бібліотечна*

Розгляд української археографічної традиції вважаємо доцільним розпочати із з'ясування самого поняття “українська археографія”, оскільки вона акумулює теоретичні знання і досвід суспільної практики у цій галузі. На нашу думку, *українську археографію можна визначити як спеціальну, тісно пов'язану з історичним джерелознавством, архівознавством, документознавством та філологією, галузь української історичної науки, яка вивчає історію та теорію археографічного процесу, узагальнює досвід археографічних практик, опрацьовує наукові засади і методику виявлення, вивчення, дослідження й описування документальних та інших історичних пам'яток і з урахуванням суспільної цінності їхніх джерельних та інформаційних ресурсів забезпечує оприлюднення з метою якнайширшого залучення до наукового, культурного, комунікативно-інформаційного та організаційно-управлінського обігу*. Таке розлоге визначення, яке ми пропонуємо для обговорення, загалом узгоджується з існуючими трактуваннями археографії⁶, але містить додаткові акценти на вивченні історії та теорії археографічної справи, узагальненні досвіду археографічних практик, суттєво розширює наукове і практичне поле пізнавальних, методологічних та прикладних функцій науки.

Українська археографічна традиція невіддільна від традицій історичної науки, археографії загалом, але водночас вона відбиває свою самобутність і дозволяє чіткіше виокремити її з-поміж інших національних археографій, виявити етнічне обличчя або українськість. У цьому зв'язку варто окреслити ті ознаки чи критерії української археографії, які формують самобутність національної археографічної традиції. До них віднесемо найбільш характерні, історично сформовані ознаки, які можуть слугувати критеріями самобутності української археографії, її традицій, а саме: 1) *українська етнічність археографів або їхня самоідентифікація з Україною, походження з українських теренів або тривала робота на них і прихильне ставлення до української справи*; 2) *домінування серед оприлюднених археографічних пам'яток документів і пам'яток українського походження або таких, що стосуються української історії і культури*; 3) *публікація документів в Україні або в українській діаспорі за рубежом*; 4) *інтерпретація документів з українських національних позицій та інтересів*. Звичайно, тут переважають зовнішні

справа в Україні. – К., 1998. – С. 5–11; *його ж.* Археографічна школа Університету св. Володимира // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2013. – Вип. 16–17. – С. 240–255; *його ж.* Історичні та теоретико-методологічні засади української археографії // З любов'ю до народів: Ювілейний зб. на пошану В. І. Наулка з нагоди 80-річчя. – К., 2013. – С. 59–67; *його ж.* Фундатори української археографії // Загартована історією: Ювілейний зб. на пошану Н. І. Миронець з нагоди 80-річчя від дня народження. – К., 2013. – С. 47–60; *його ж.* Наукова школа архівістів та археографів Університету Св. Володимира // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2013. – 5. – С. 25–30.

⁶ *Боряк Г. В., Дубровіна Л. А.* Археографія // Енциклопедія історії України. – Львів, 2003. – Т. 1. – С. 131–132; *їх же.* Археографія // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 36–37; *Папакін Г.* Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібн. – К., 2008. – С. 22–29; *Заболотна І.* Археографія // Історія в термінах і поняттях. – К., 2014. – С. 41–44.

ознаки, а осердя українськості становить ідейна спроможність археографії максимально прислужитися Україні, її історії і культурі, реалізації національного проекту, тобто у відстоюванні прав і свобод українського народу, утвердженні національної ідентичності, побудові власної держави, а в сучасних умовах – у зміцненні її цілісності та суверенітету.

Осягнути історію зародження і розвитку української археографічної традиції можна лише на основі конкретно-історичного підходу, у контексті культурно-історичної традиції українського народу, на тлі європейського Ренесансу, зародження української писемності, княжого давньоукраїнського і козацького літописання, появи друкарства, розвитку просвітництва, діяльності церковних товариств, заснування колегій, Острозької та Києво-Могилянської академій, Львівського, Харківського, Київського, Одеського та інших університетів, національного пробудження, творчості Тараса Шевченка, подвижницької праці кирило-мефодіївців, київської та інших громад, їх служіння ідеалам національно-визвольної боротьби за волю, незалежність, самобутність та соборність України. Тобто українська археографія, її традиції зародилися і виникли на власному ґрунті, за наявності відповідних передумов і суспільних викликів, в опорі на національне коріння, яке сягає доби пізнього середньовіччя, нового і новітнього часів. Водночас вони зароджувалися, успадковувалися і збагачувалися у межах європейського археографічного поля, у тісній взаємодії з археографічними практиками Австро-Угорської та Російської імперій. Потужний вплив на розвиток української археографії справила церковна археографія – як православна, так і католицька і греко-католицька. Традиції української археографії, з одного боку, є похідними від традицій української історіографії, українського джерелознавства та архівознавства, видавничої справи, вони зазнали впливів (позитивних і негативних) історіософії романтизму, раціоналізму, позитивізму, неопозитивізму, прагматизму, марксизму, структуралізму, модернізму, постмодернізму, а з другого боку, вони мають свій самобутній вияв, істотно впливаючи на весь український інтелектуальний процес як у минулому, так і тепер.

На шляху розвитку традицій української археографії рубіжну роль відіграла діяльність Київської археографічної комісії та Археографічної комісії НТШ, Археографічної комісії ВУАН і УВАН, наукових історичних шкіл у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Ніжині та ін. Їхнім спадкоємцем виступає діяльність нинішньої Археографічної комісії НАН України, Археографічної комісії НТШ, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, його регіональних осередків. Щонайменше десять поколінь науковців і видавців зробили вагомий внесок у закладання фундаменту української археографії, успадкування її традицій, які склалися упродовж довгого і суперечливого шляху, що за основними параметрами цілком уписується у формат світового археографічного процесу і створення національних археографій.

Досліджуючи зародження і становлення традицій української археографії, необхідно принаймні в загальних рисах охарактеризувати її періодизацію, яка, до речі, залишається недостатньо опрацьованою. Як рубіжні віхи її розвитку можна назвати такі періоди: а) початковий (XVII – перша половина

XVIII ст. – збирання і колекціонування раритетів, друкування історичних і релігійних творів у ході міжконфесійної полеміки); б) друга половина XVIII ст. – археографічна діяльність гуртка “петербурзьких малоросів”, початок видавничої діяльності М. Бантиша-Каменського; в) перша половина XIX ст. – зародження журнальної археографії⁷, створення товариства історії та старожитностей в Одесі, археографічна діяльність Д. Бантиша-Каменського, “Руської трійці”, Д. Зубрицького та слов’янофілів; г) середина, друга половина XIX ст. і початок XX ст. – діяльність Київської археографічної комісії⁸, Археографічних комісій НТШ та УНТ, а також губернських археографічних комісій⁹, товариства Нестора Літописця; г) археографічна діяльність доби Української революції 1917–1921 рр., яка започатковує виокремлення української археографії в окрему наукову дисципліну, становлення камеральної археографії і формування українських едиційних шкіл, знищених в умовах сталінізму; д) 1919–1990 рр. – археографія радянських часів; (у хронологічних рамках цього періоду сформувалася українська еміграційна та діаспорна археографія); е) розвиток археографії в умовах незалежності України. Кожний з цих періодів посідає певне місце у зародженні, становленні та збагаченні традицій української археографії.

Які найхарактерніші ознаки української археографічної традиції, що носять наскрізний характер і різною мірою простежуються на всіх етапах історії української археографії? Вони зароджувались, утверджувались, успадковувались, повторювались та осучаснювались як за своїм змістом, так і за формою. До таких рис можна віднести: наявність організаційної структури (осередків) археографічної практики і наукових досліджень; програмування пошукової, пізнавальної, видавничої та практичної спрямованості діяльності; орієнтація на національні духовні цінності українського народу, патріотична націленість на національне визволення і здобуття власної державності; дотримання принципів науковості, історизму, документалізму, об’єктивності, демократизму, гуманізму, служіння людям та ін.

Як складались, успадковувались й збагачувались ці традиції у процесі формування української археографії? Хто був їх фундаторами? Відповідь на ці питання треба шукати в історії зародження і розвитку археографії. Формат статті не дає змоги докладно розглянути кожний етап цього процесу і назвати всі імена її фундаторів, а тому обмежимося лише найбільш знаковими подіями й постатями. Насамперед, це внесок вчених Університету Св. Володимира та Київської археографічної комісії в інституціалізацію археографії та виокремлення в ній української складової.

Пріоритетне місце тут посідає постать Михайла Максимовича, першого ректора Університету Св. Володимира, перед освіченістю і талантом якого схилилися Тарас Шевченко і вся тогочасна інтелігенція. З його ініціативи у

⁷ Журба О. І. Журнальний період у становленні української археографії (харківські альманахи 30-х – 40-х рр. XIX ст.) // Архіви України. – 2003. – № 4–6. – С. 24–48.

⁸ Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії. – К., 1993.

⁹ Войцехівська І., Семергей О. Губернські вчені архівні комісії в Україні: кінець XIX – початок XX ст. // Київська старовина. – 1995. – № 6. – С. 105–109.

1835 р. в Києві, тобто на 4 роки раніше, ніж в Одесі, було засновано історико-археографічне товариство під назвою “Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей”, яке мало на меті збирання пам’яток та проведення археологічних розкопок. Проте, не маючи належних коштів, комітет виявився неспроможним проводити регулярну археографічну роботу. 1841 р. М. Максимович взявся за створення в Києві Товариства історії і старожитностей, опрацював його статут, передав пропозиції генерал-губернаторові, але вони були оцінені як чергові “українофільські проекти”. І все ж вони не пропали марно. Як наслідок наполегливих клопотань М. Максимовича та інших істориків і громадських діячів, царський уряд дозволив київському генерал-губернатору Д. Бібікову заснувати в Києві “Временный комитет для изыскания древностей”, а при Київському університеті створити “Ученую комиссию”¹⁰, і з 1843 р. започатковується діяльність Київської археографічної комісії. М. Максимович разом з видатним колекціонером старожитностей С. Шодуаром, професорами В. Домбровським, М. Іванишевим та ін. взявся за розроблення плану діяльності комісії. З його ініціативи до комісії був залучений і Тарас Шевченко, зарахований на посаду художника, а з грудня 1845 р. він став дійсним її членом. Принагідно нагадаємо, що М. Максимович був причетний і до створення при університеті Київського центрального архіву давніх актів (1852). Будучи редактором “Памятников словесности и народного образования”, вчений публікував ті історичні джерела, які мали найбільшу інформаційну вартість для історії українського народу.

Працюючи в Київській археографічній комісії, М. Максимович доклав багато зусиль для вироблення археографічних правил¹¹, приділяючи увагу й інтерпретації документальних джерел на сторінках заснованого ним історичного альманаху “Киевлянин”, метою якого було дослідження і приведення в належну систему всього, що стосується буття Києва та всієї Південної Русі – Київської і Галицької¹². Не перераховуючи достатньо відомих численних видань М. Максимовича, обмежимось лише висновком про те, що його заслуга в контексті нашої теми – в ініціюванні, обґрунтуванні та практичній діяльності щодо створення Археографічної комісії в Києві, якій судилося закласти методологічні засади і наукову традицію археографічних студій в Україні, частково надати їм українознавчу спрямованість.

Почин М. Максимовича підхопив і продовжив професор юриспруденції Університету Св. Володимира, його ректор у 1862–1865 рр. Микола Іванишев, який від самого заснування Археографічної комісії був її активним членом, а з 1859 по 1863 рік обіймав посаду головного редактора¹³. З його іменем пов’язують вплив західноєвропейської археографічної традиції на діяльність комісії, а відтак і на українську археографічну традицію. З ура-

¹⁰ Левіцкий О. 50-летие Киевской комиссии для разбора древних актов. – К., 1893. – С. 6.

¹¹ Рясна О. О. Видавнича та редакторська діяльність Михайла Максимовича: Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 2006. – С. 12.

¹² Киевлянин. – 1840. – С. 1.

¹³ Киян О. І. М. Д. Іванишев як історик і організатор історичної науки // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 84–94.

хуванням досвіду археографічної роботи за рубежем він обґрунтував підходи до визначення типу, виду, формату, структури, проблематики та методики публікації історичних джерел, які надходили до комісії. Він апробував й деякі нові принципи видання документальних джерел, зокрема вперше включив до заголовків документів поряд із вихідними даними свого роду аотацію, покликану полегшити подальше використання джерела, пошук необхідної досліднику інформації. М. Іванишев намагався *максимально уніфікувати принципи підготовки легенди та довідково-допоміжного апарату*. Загальним правилом при укладанні легенди були посилення на збірник або книгу, звідки взято те чи інше джерело. При публікації окремої пам'ятки зазначалися її автентичність, спосіб письма, рідше – стан збереженості та місце зберігання. За його наполяганням наявність дослідницької передмови ставала обов'язковою з метою *“подробного изложения и исследования тех сведений, которые заключаются в актах”*¹⁴. Незважаючи на те, що М. Іванишев не був українофілом (хоча з любов'ю ставився до України), разом з М. Максимовичем та одноосібно він багато зробив для української археографії, зокрема для *вироблення наукових принципів видавничої діяльності Київської археографічної комісії, опрацювання археографічних правил та їх реалізації*.

Гідним продовжувачем справи М. Максимовича та М. Іванишева на ниві археографії став видатний український історик і громадський діяч, лідер наукової української школи істориків-документалістів, професор Володимир Антонович¹⁵. Йому упродовж багатьох років належала пріоритетна місія у розгортанні археографічних студій, у підготовці археографів. Зауважимо, що це були не прості роки. Діяльність університету та Археографічної комісії розгорталася в умовах роздмухування українофобії, особливо після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, виявом чого стали сумнозвісні валуєвський циркуляр та Емський указ. Працюючи в таких умовах, В. Антонович демонстрував не тільки свій високий творчий і фаховий потенціал, а й чітку громадянську і багато в чому українську позицію. Якраз завдяки його непересічному інтелекту, педагогічній та організаційній діяльності *історична школа університету стала за своєю суттю першою українською науковою школою з джерелознавства та археографії*. Створення школи збігалося з періодом, коли вчений, не пориваючи з університетом, став головним редактором Київської археографічної комісії. В. Антонович чудово розумів, що без системних і цілеспрямованих археографічних студій, без наявності належної джерельної бази неможливо ґрунтовно дослідити історію українського народу. Двадцять років він плідно працював головним редактором Київської комісії, відредагувавши 9 томів “Архива Юго-Западной России”, у яких вміщено близько 2200 документів, 3 томи літописних пам'яток.

Зауважимо, що з постаттю В. Антоновича пов'язане зіткнення народжуваної української археографічної традиції з російською та польською

¹⁴ АЮЗР. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481–1596) / Под. ред. Н. Д. Иванишева. – С. 9.

¹⁵ Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. – К., 1997.

традиціями. В. Антонович не сприймав великодержавницькі устремління російської археографії, піддавав критиці польських істориків за ідею “Великопольщі”. Послідовна українська позиція стала причиною його усунення з посади головного редактора комісії. У зловісному доносі М. В. Юзефовича на В. Б. Антоновича говорилося, ніби головний редактор “...совершенно уклонился от всяких по Комиссии занятий”. Насправді основним аргументом увільнення стало те, що історик був визнаний “неудобным”¹⁶, оскільки його діяльність, спрямована на популяризацію ідей національного відродження, зростання самосвідомості народу, активізацію українознавчих досліджень, була дисонансом до великодержавної політики царської адміністрації.

Замість В. Антоновича посаду головного редактора посів учень М. Іванишева, професор університету, талановитий історик права Михайло Владимірський-Буданов, політичні погляди якого як “русского человека”, за визначенням М. Юзефовича, істотно відрізнялися від українофілів, що й позначилося на тематиці публікацій та коментарях, але і його внесок у техніку археографії не слід ігнорувати.

Оцінюючи постать В. Антоновича як ключову в утвердженні українськості археографії, варто наголосити, що його студії торкалися насамперед недостатньо вивчених проблем історії України, особливо українського козацтва. Видання, які вийшли за редакцією В. Антоновича, *включали великі авторські розвідки-передмови*, традиція яких простежується і в сучасних археографічних працях. Говорячи про В. Антоновича як фундатора української археографії та лідера археографічної школи, слід наголосити, що він завжди *показував особистий приклад*, як треба ставитися до роботи з найрізноманітнішими видами джерел. Повчальний характер мало *археографічне оформлення публікацій документальних джерел, якого дотримувався В. Антонович*. Воно включало заголовки з назвою документа і його стислий зміст, дату написання, а в листах зазначалися імена кореспондентів. Після документа *вміщувалась легенда (назва і номер актової книги чи іншого джерела, номери відповідних аркушів)*.

В. Антонович, мабуть, першим в українській історіографії, започаткував публікацію документів у вигляді додатків до своїх праць. Його авторитет як знавця архівів і документів був настільки великий, що його було залучено до складу урядової Комісії з виявлення піддроблених актів про дворянство у київському архіві, яка діяла протягом 1867–1892 рр.

Розглядаючи археографічну, архівну та джерелознавчу працю В. Антоновича, необхідно акцентувати увагу *й на деяких питаннях теорії та методології археографічних та джерелознавчих студій*. У цьому зв’язку можемо констатувати, що В. Антонович *дотримувався системно-видового принципу опрацювання джерел, групуючи в окремі рубрики різноманітні матеріали (з підвидовим поділом їх)*. З усіх джерел *актові матеріали видавалися вченим найбільш науково (буквалістична та дипломатична передача тексту)*.

Додамо до сказаного, що вчений постійно *дбав про продовження і розвиток традиції української археографії, залучав до археографічної роботи*

¹⁶ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. – Ф. 1. – Спр. 11850.

молодих талановитих вчених, серед яких О. Левицький (у майбутньому один із засновників Української Академії наук, її третій президент), Д. Багалій, В. Данилевич, Д. Дорошенко, М. Довнар-Запольський, О. Оглоблин та інші учні. Розроблені представниками старшої генерації археографів канони археографічних досліджень і публікацій отримали продовження в 90-х роках ХІХ – на початку ХХ ст. у працях молодшого покоління київських, харківських та львівських істориків: М. Грушевського, Д. Багалія, В. Доманицького, Л. Добровольського, І. Крип'якевича, В. Романовського, В. Веретенникова та ін. Цьому поколінню випала місія, спираючись на досвід своїх попередників, завершити підготовчий етап для загальнонаціонального археографічного синтезу і вийти на етап інституціалізації української археографії.

На утвердження *національного обличчя української археографічної традиції* істотно вплинула діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, його Археографічної комісії¹⁷, яку очолював учень В. Антоновича, вихованець Київської археографічної школи Михайло Грушевський, а його заступником був Іван Франко. Найвизначнішим проектом комісії стали серійні видання “Жерела до історії України-Руси” та “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури”. У цьому осередку сформувалися такі археографи, як Степан Джиджора, Володимир Гнатюк, Олександр Колесса, Мирон Кордуба, Іван Крип’якевич, Кость Левицький, Степан Томашівський, Степан Смаль-Стоцький та ін. Заслуга М. Грушевського та його учнів перед українською археографією полягає в тому, що було застосовано методологію історичного синтезу до роботи з пам’ятками історії і культури, обґрунтовано пріоритет маловідомих свідчень вітчизняного і зарубіжного походження, у т. ч. античної доби, які видавалися за тематично-хронологічним принципом.

Українська археографія інституювалася під впливом Української революції 1917–1921 рр., завдяки діяльності Українського наукового товариства, Української Академії наук, діяльності цілої плеяди археографів, зокрема Дмитра Багалія, Віктора Барвінського, Миколи Василенка, Василя Веретенникова, Осипа Гермайзе, Михайла та Олександра Грушевських, Митрофана Довнара-Запольського, Володимира Іконникова, Ореста Левицького, Вадима Модзалевського, Олександра Оглоблина, Володимира Перетца, Віктора Романовського, Михайла Слабченка та ін. На підрадянській Україні у 1920-х – на початку 1930-х років діяли два археографічних осередки, які намагалися зберегти українську археографічну традицію. З одного боку, це Археографічна комісія ВУАН, яка перевидала “Руську Правду”, Літопис С. Величка, опублікувала низку документів козацьких полків, а з другого боку, Археографічна комісія Центрального архівного управління з філіями в Одесі, Житомирі, яка, діючи під наглядом органів державного управління УСРР, все ж зуміла видати низку документів Центрального архіву стародавніх актів, архіву Коша Запорозької Січі, декабристського руху. Свідченням відходу від

¹⁷ *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3–4. – С. 56–76.

наукових засад археографії можуть слугувати видані за ідеологічними замовленнями режиму збірки “Уряд ЗУНР на послугах світового імперіалізму” та ін.

У міру утвердження в Україні влади більшовиків і згорання політики українізації відбувалися насильницька радянізація, ідеологізація та російщення української археографії, нищення національних традицій, перетворення її у служницю тоталітарного режиму і насадження принципів партійно-класового підходу до відбору і видання археографічних пам’яток. На початку 1930-х років обидві комісії були звинувачені в ідейних збоченнях і українському буржуазному націоналізмі, що призвело до призупинення діяльності українських шкіл археографії. Археографічні функції перебрали на себе інституції ВКП(б)/КП(б)У, зосередившись на виданні творів класиків марксизму-ленінізму, документів більшовицької партії та революційного руху. Однак навіть за таких обставин, попри ідеологічні орієнтири і деформації археографії радянських часів, вона так чи інакше спиралася на напрацювання української археографічної школи, хоча й замовчувала і паплюжила імена її фундаторів. У повоєнні роки побачили світ важливі документи визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, з історії робітничого і селянського руху, боротьби проти гітлерівців. Оскільки архівна справа в СРСР була централізованою, порядок археографічних видань мав уніфікований характер і базувався на єдиних “Правилах видання документів”. Порятунком для збереження і примноження української археографічної традиції стала діяльність археографічних осередків Галичини та української діаспори за рубежом: НТШ, Українського вільного університету, українознавчих інститутів у Берліні та Варшаві, Української вільної академії наук, її музею-архіву ім. Д. Антоновича, Українського історичного товариства, Українського дослідного інституту Гарвардського університету, Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика та ін.

Під впливом хрущовської відлиги, руху шістдесятників у 1960-х рр. в УРСР частково відродилися едиційні школи археографії, але їхня діяльність залишалася під пильним контролем компартії, цензури та спецслужб. Існувала практика спотворення і фальсифікації документів, їх публікації з купюрами та заангажованими коментарями. І все ж українські археографи І. Крип’якевич, Ф. Шевченко, І. Бутич, А. Бойко, О. Бевзо, К. Гуслистий, Л. Гісцова, П. Гудзенко, Я. Дашкевич, В. Замлинський, Я. Ісаєвич, А. Кентій, М. Ковальський, П. Павлюк, М. Петровський, Л. Проценко, І. Рибалка, П. Сохань, С. Яковлев та ін. зробили вагомий внесок у розвиток практичної археографії.

З проголошенням незалежності України почала відроджуватися й українська національна археографічна традиція. Цьому сприяло відновлення в часи горбачовської перебудови Археографічної комісії Академії наук, створення Інституту української археографії (1991), згодом трансформованого в Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. До практичної археографії активно долучилися науковці академічних інститутів історії України, всесвітньої історії, українознавства ім. Івана Крип’якевича, сходознавства ім. А. Кримського, держави

і права ім. В. М. Корецького, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, літератури ім. Т. Г. Шевченка та ін., а також центральні та місцеві архівні установи. Нині на ниві української археографії плідно працюють Г. Боряк, І. Войцехівська, Ю. Гальченко І. Гирич, М. Капраль, В. Катренко, І. Кисіль, В. Короткий, О. Маврін, Н. Маковська, Н. Миронець, Ю. Мицик, В. Мільчев, М. Палієнко, Г. Папакін, Д. Пельц, Р. Пиріг, В. Піскун, О. Реснт, В. Сергійчук, В. Ульяновський, В. Шандра, Г. Швидько, Ю. Шаповал та ін., які багато роблять як для розвитку теорії археографії, так і для видання історичних пам'яток і документальних свідчень.

На завершення варто зазначити, що з традиціями тісно пов'язані інновації, виступаючи як два полюси оновлення теоретико-методологічних і технологічних засад української археографії, її інтеграції у європейське археографічне поле. Сьогодні інновації торкнулися, передусім, археографічно-інформаційних технологій і знаходять відображення в дедалі ширшому застосуванні можливостей комп'ютерів, мобільних комунікацій, оргтехніки, Інтернету тощо. Вже заявила про себе українська електронна археографія, активізувався процес оцифрування стародруків та інших писемних і зображальних пам'яток.

Отже, українська археографічна традиція – явище історичне, невіддільне від інтелектуальної історії України, української історіографії та джерелознавства, від розвитку видавничої справи. Її зародження, становлення та розвиток пов'язані з епохами Відродження та Просвітництва, з історіософією позитивізму, з діяльністю університетів та історичних товариств. Українська археографія зародилася і сформувалася на національному ґрунті інтелектуальних традицій українського народу, його історичної пам'яті, в рамках домінуючих археографічних шкіл, які існували на теренах Австро-Угорської та Російської імперій, увібрала кращий європейський досвід археографічних студій. Підґрунтя української археографії, її традицій заклали вчені Університету Св. Володимира, діячі Київської археографічної комісії та Археографічної комісії НТШ, губернські архівні комісії. Вагомий внесок у прикладну археографію зробили історики Харківського, Львівського, Одеського університетів, архівні установи. За основними параметрами її історія цілком уписується у формат світового археографічного процесу і створення інших національних археографій. Українська археографічна традиція побудована на національно-визвольних і християнських цінностях українського народу, вона відрізняється як від радянської, яка сповідувала партійно-класові підходи до відбору, публікації та інтерпретації документів, так і від російської, що успадкувала імперські устремління і нині активно використовується для маніпуляцій історичною свідомістю під прикриттям парадигми “Руського мира”.

За два століття фундатори української археографії напрацювали великий досвід наукових студій, видавничої діяльності та підготовки археографів, заклали міцні традиції для подальшого поступу. Значення цього досвіду з погляду сьогодення і перспектив його застосування можна відстежити на прикладі плідної діяльності Інституту української археографії

та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України¹⁸, інших академічних установ, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка¹⁹ та інших вишів, які підтримують, продовжують і збагачують національні археографічні традиції.

Ярослав Калакура (Київ). **Українська археографічна традиція: історія і сучасність**

З'ясовується сутність української археографічної традиції, носієм якої є українська археографія як спеціальна галузь історичної науки і навчальна дисципліна, простежується процес її зародження, становлення та розвитку, окреслюється роль у цьому процесі фундаторів української археографії М. Максимовича, М. Іванишева, В. Антоновича, М. Грушевського, Київської археографічної комісії та Археографічної комісії НТШ. Розглядається доля археографічної традиції в радянські часи, її збереження і примноження в українській діаспорі. Висвітлюється відродження та збагачення традицій української археографії в умовах відновлення державної незалежності України, діяльність Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, академічної Археографічної комісії.

Ключові слова: археографія, археографічна традиція, Київська археографічна комісія, Археографічна комісія НТШ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Ярослав Калакура (Киев). **Украинская археографическая традиция: история и современность**

Выясняется сущность украинской археографической традиции, носителем которой является украинская археография как специальная отрасль исторической науки и учебная дисциплина, прослеживается процесс ее зарождения, становления и развития, очерчивается роль в этом процессе основателей украинской археографии М. Максимовича, Н. Иванишева, В. Антоновича, М. Грушевского, Киевской археографической комиссии и Археографической комиссии НТШ. Рассматривается судьба археографической традиции в советские времена, ее сохранение и приумножение в украинской диаспоре за рубежом. Освещается возрождение и обогащение традиций украинской археографии в условиях восстановления государственной независимости Украины, деятельность Института украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, академической Археографической комиссии.

Ключевые слова: археография, археографическая традиция, Киевская археографическая комиссия, Археографическая комиссия НТШ, Институт украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины.

Yaroslav Kalakura (Kyiv). **Ukrainian Archaeographic Tradition: Past and Present**

The article presents a Ukrainian archaeological tradition which carrier is the Ukrainian archeography as a special branch of historical science and academic disciplines. The

¹⁸ Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991–2011) / Упоряд. Д. Бурім, О. Маврін, Я. Федорук. – К., 2011. – 416 с.

¹⁹ Калакура Я. С., Щербак М. Г. 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 338–345.

Ярослав КАЛАКУРА

author examines the process of its nucleation, formation and development, and also outlines the role played in this process by the founders of Ukrainian archaeography who are Mykhailo Maksymovych, Mykola Ivanishev, Volodymyr Antonovych, Mykhailo Hrushevsky as well as the Kyiv Archaeographic Commission and Archeographic Commission of Shevchenko Scientific Society in Lviv. The article gives an overview of the fate of archaeographic tradition in the Soviet times, its conservation and development in the Ukrainian diaspora, as well as recovery and enrichment of the Ukrainian archaeographic tradition in independent Ukraine at Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Key words: archeography, archeographical tradition, Kyiv Archaeological Commission, Archaeological Commission of Shevchenko Scientific Society, Ukrainian Institute of Archaeography and Source Studies.